

**Рішення спеціалізованої вченої ради ДФ 11.032.2023  
про присудження ступеня доктора філософії  
Івасюк Вікторії Сергіївни**

Спеціалізована вчена рада Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, прийняла рішення про присудження ступеня доктора філософії галузі знань \_03 Гуманітарні науки на підставі прилюдного захисту дисертації «Регіональна специфіка у становленні та розвитку історичної географії України XIX – початку XX ст.» за спеціальністю 032 Історія та археологія «7» червня 2023 року.

**Івасюк Вікторія Сергіївна**, 1995 року народження, громадянка України, освіта вища: закінчила у 2018 році Одеський національний університет імені І. І. Мечникова за спеціальністю «Історія та археологія».

Працює викладачем історії в Комунальному закладі «Одеський театрально-художній фаховий коледж» у м. Одеса з 2019 р. до цього часу.

Дисертацію виконано у Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова у м. Одеса.

Науковий керівник – Бачинська Олена Анатоліївна, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Здобувач має 18 наукових публікацій за темою дисертації, з них 4 статті у наукових фахових виданнях України.

1. Нікічук В. Розвиток історичної географії як академічної дисципліни в Новоросійському університеті // Інтелігенція і влада. 2018. Вип. 38. С. 87-95.
2. Нікічук В. Історична географія та картографія України в дослідженнях одеських вчених XIX – початку XX ст. // Гілея: науковий вісник. 2018. Вип. 132 (№5). С. 15-18.
3. Нікічук В. Фронтір та його складові в історичній географії України // Чорноморська минувшина: записки Відділу історії козацтва на півдні України. 2021. Вип. 16. С. 105-110.
4. Нікічук В. Відображення історичної географії України на сторінках «Киевской старины» // Київські історичні студії. 2022. Вип. 1 (14). С. 63-68.

У дискусії взяли участь голова і члени спеціалізованої вченої ради та присутні на захисті фахівці:

**Михайлуца М. І.**, доктор історичних наук, професор, в.о. директора Навчально-наукового морського гуманітарного інституту Одеського національного морського університету. Зауваження та рекомендації:

1. Позитивне враження справляє огляд історіографії проблеми. Слушно акцентовано увагу на визначенні конкретного доробку кожного з науковців, які займалися вивченням даної проблеми, виявлені сильні та слабкі сторони в їх дослідженнях. Розкрито проблемні аспекти у топоніміці, акцентовано увагу на використання дослідниками відповідних джерел зі стародавніми текстами, які

уточнювали походження окремих населених пунктів, зокрема таких як Хаджибей-Одеса. Водночас, підводячи підсумки, автору варто було б назвати найголовніші аспекти, що залишились нез'ясованими в історіографії XIX-XX ст. (с.31-42).

2. В той самий час хотілось би висловити зауваження-побажання, щодо необхідності виділяти авторів публікацій в «Епархиальних відомостях» в окрему категорію. Адже більшість з них були священиками. Вони створювали тексти під впливом релігійних настанов, канонів та впливів, це не могло не позначитися на оцінці ними тих чи інших подій, або оцінці існуванні тих чи інших традицій у парафій певного населеного пункту (с.85-90, 119-130).

**Рецензент: Музичко О. Є.**, доктор історичних наук, доцент, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Зауваження та рекомендації:

1. Вважаємо, що більш продуктивно було не зосереджуватися окремо на «регіональній специфіці», а на спільному та особливому у розвитку історико-географічних студій, де б більш яскраво показати єдність етно-політичного та історіографічного процесу. При тому я переконаний, що не варто зловживати часто розмитим, а іноді й політично-маніпулятивним поняттям «регіон». Загалом це поняття, бадьоре впровадження якого в українську історіографію та побут було суто політичною маніпуляцією та політичним замовленням, вимагає переоцінки та коригування, а може й заміни. Зокрема, варто писати не політично забарвлені «Західна Україна», «Південна Україна» і т.п., а «захід України», «південь України», адже тільки в такому разі і йдеться про географічний підхід, про який згадано на с. 53 дисертації. Натомість Авторці слід було б приділити докладну увагу термінологічному апарату тогочасних праць, в яких слово «регіон» не використовувалося, а побутовали інші поняття, наповнені різними сенсовими відтінками, що було б важливо ретельно розглянути.

2. Потребує уточнення та розкриття вислів Авторки на с. 53 про те, що «Говорячи про Україну та українські терени, ми маємо на увазі території земель з моменту проголошення нею незалежності». Не ясно чому відправним пунктом є 1991 рік, тоді як етнічна територія України була сформована значно раніше і до сьогодні є ширшою, аніж кордони 1991 року.

3. В історіографічному огляді бракує згадок про деякі важливі праці, таких як О. Нагірняка, О. Богдашиної. Випала історіографія непідсоветської України 1920-х - 1940-х років, емігрантська та діаспорна історіографія, що й зберігала найцінніші українські традиції, на відміну від майже тотально індоктринованої советської історіографії. Занадто велику увагу в історіографічному огляді Авторка приділяє поглядам советських та сучасних дослідників на предмет та завдання історичної географії, тоді як більш важливе значення для роботи мав би більш докладний розгляд теоретичних поглядів українських вчених XIX - початку XX ст. на об'єкт та предмет географічних та історико-географічних студій, вплив на них тогочасних світових концепцій.

4. Навряд чи доцільно було розглядати ситуацію так буквально «точково» по окремих містах (як, наприклад, у підрозділі 3.3. «Історико-географічні дослідження науковців Катеринослава, Миколаєва, Сімферополя»), адже

діяльність у товариствах, з'їздах тощо втягувала у процес досліджень не тільки представників цих міст, але й Ялти, Феодосії, міст та містечок, сіл, сучасного півдня Одеської області тощо.

5. У підрозділі 4.4. висвітлений вплив історико-географічних досліджень на суспільно-політичний рух заходу України. На нашу думку, такий підрозділ виглядав би цілком природним і щодо Наддніпрянської України.

**Опонент:** *Ковалевська О. О.*, доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу спеціальних галузей історичної науки та електронних інформаційних ресурсів Інституту історії НАН України. Зауваження та рекомендації:

1. Попри значну редакторську та коректорську роботу, яку авторка провела над дисертацією, її текст містить чимало хибодруків, пропущених літер та інших помилок технічного характеру (наприклад: с. 2 - пропущено літеру «») в прізвищі дисертантки, с. 13, 211 - назва Польщі подано з маленької літери («polska» замість «Polska»), с. 31 - в повній назві ПУ НАН України пропущено слово «України», невірно вказаний загальний обсяг дисертації: 211 с. замість 212 с.).

2. Незважаючи на те, що дисертантка сама визнала факт становлення історичної географії як науки на українських теренах у складі різних держав не раніше другої половини XIX ст., по тексту дисертації хронологічні межі постійно змінювалися: від початку XIX ст. до 20-х років XX ст., що не могло не вплинути на висновки, в яких мала бути відображена принципово відмінна ситуація. Ця особливість дисертаційної роботи не була відбита у підсумках.

3. Розуміючи складність роботи здобувачки над текстом дисертації в умовах COVID-19 та початку широкомасштабної війни РФ проти України, авторці варто було б, якщо не використати, то хоча б згадати про сучасні зміни у методологічних підходах до розв'язання історико-географічних проблем. Ці підходи дозволяють досліджувати обрану дисертанткою тематику з принципово інших методологічних позицій (йдеться про можливості, які надає дослідникам геоісторія як напрям міждисциплінарних досліджень, що поєднує історію та географію, а також про підвищення сучасними дослідниками ролі історичної географії, що починає переростати статус виключно спеціальної історичної дисципліни (див.: Калакура Я. Спеціальні історичні дисципліни як підсистема історичної науки, 2020).

4. Дискусійним виглядає рішення авторки виділити репрезентацію історії певних регіонів на сторінках «Киевской старины» в окремий параграф, оскільки більш раціональним було б включити його зміст до наступного підпункту, присвяченого аналізу «періодичних та серійних видань Наддніпрянської України» загалом.

5. Ознайомлення з усіма основними розділами дисертації дозволяє стверджувати, що дисертантці варто було би зосередити свою увагу саме на аналізі навчальних курсів, в межах яких свого часу викладали питання історичної географії в різних навчальних закладах Російської імперії та Австро-Угорщини. Це дало б можливість звузити предмет дослідження, уніфікувати підходи до аналізу джерельної бази та зробити її більш релевантною. Водночас, можна було б піти іншим шляхом і зосередити увагу виключно на наукових

дослідженнях, не намагаючись відслідковувати, наскільки ті чи інші здобутки науковців були відображені в університетських навчальних курсах.

6. Як свідчить зміст дисертації, авторка поставила перед собою занадто широкі наукові завдання, відтак чимало авторських тверджень потребують додаткових уточнень, а висновки – доповнень (зокрема, щодо гуртування «наукових кіл України» довкола «Південно-Західного відділу Російського географічного товариства, Українського наукового товариства, Історичного товариства Нестора Літописця», які загалом були дуже різними ідеологічним спрямуванням, с. 176).

7. Ґрунтовне ознайомлення з текстом дисертації натомість не дає однозначної відповіді на запитання: наскільки коректними слід вважати висновки дисертантки щодо регіональної специфіки у становленні та розвитку історичної географії і як науки, і як навчальної дисципліни на українських теренах в умовах, коли не існувало української держави, а також наскільки правомірно стверджувати, що імператорські університети у Києві, Харкові й Одесі (та цісарські університети на західноукраїнських теренах), «відіграли важливу роль у становленні та розвитку історико-географічних досліджень в Україні».

8. На нашу думку, запроваджений в тексті дисертації концепт «український простір» та намагання авторки продемонструвати його присутність у працях окремих вчених із західноукраїнських теренів, виглядає малообґрунтованим.

9. Попри те, що в тексті пункту 4.4 - «Вплив історико-географічних досліджень на суспільно-політичний рух Західної України», дисертантка намагалася продемонструвати, як наукові досягнення вчених із західноукраїнських теренів Австро-Угорщини впливали на суспільно-політичні погляди членів перших українських політичних партій та їхні уявлення щодо майбутніх меж української держави, залишається малообґрунтованим необхідність цього підпункту в тексті дисертації, присвяченої становленню та розвитку історичної географії як науки та навчальної дисципліни.

10. Додатки до дисертації мають виключно ілюстративний характер і лише опосередковано пов'язані з предметом дослідження. Загалом авторка згадує в тексті про картографічну діяльність державних та військових структур Російської імперії та створення ними окремих мап. Натомість історія картографування українських теренів протягом другої половини ХІХ - початку ХХ ст. є цілком окремою темою, що потребує окремого спеціального дослідження. Відтак, епізодичні згадки про мапи, які супроводжували ті чи інші публікації з історичної географії, проаналізовані авторкою в дисертації, аж ніяк не розкривають ані сутності процесу картографування, ані його причини та наслідки, ані результати цієї діяльності, ані впливу (або його відсутності) на розвиток історико-географічних досліджень зазначеного часу.

**Опонент: Трубчанінов С. В.**, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Зауваження та рекомендації:

1) Хронологічні межі дослідження, які охоплюють ХІХ – початок ХХ ст. цілком вписуються в популярний концепт «довгого ХІХ ст.». Тому навряд чи

потрібно було вказувати, що нижня межа визначена появою наукових осередків та повноцінних навчальних курсів в основних наукових центрах Наддніпрянської та Західної України (див.: с.16). Так, за нижню межу можна було б взяти кінець XVIII ст., коли було опубліковано «Топографічний опис Харківського намісництва», в якому, на думку відомого історика з діаспори Р. Шпорлюка, можна віднайти першу ментальну мапу, подібну до сучасної України.

2) Слід вказати на не зовсім вивірені оцінки внеску тих чи інших учених в розвиток історичної географії України. Зокрема, авторка слідує поширеним твердженням про визначну роль в розвитку історико-географічних досліджень у 1920-х рр. М. Грушевського. Так, вона стверджує: «За радянської доби розвиток історико-географічних досліджень відбувався на базі діяльності Історико-філологічного відділу ВУАН. Відразу в Академії під керівництвом М. Грушевського розгорнута активна наукова діяльність щодо заповнення прогалин в історичній географії та необхідності створення відповідного термінологічного словника» (с.22). Безперечно, Історично-філологічний відділ ВУАН відігравав вирішальну роль в розгортанні історико-географічних досліджень. Але слід було б наголосити, що цей відділ очолював академік Д. Багалій. Що ж стосується необхідності створення відповідного словника, то цим питанням опікувалася спеціальна Постійна комісія, яку з 1919 р. очолював молодший брат Михайла Сергійовича – Олександр Грушевський. Щоправда, слід зазначити, що після утворення в 1924 р. Науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом М. Грушевського до її складу були зараховані як О. Грушевський, так і співробітники Комісії для складання історично-географічного словника Української землі (цьому питанню присвячена низка наших статей, але передусім слід виділити монографічне дослідження Вербиленко Г. Історико-географічні дослідження в історично-філологічному відділі ВУАН у 20–30-х роках ХХ ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 2014. 120 с.).

3) Згадуючи про діяльність С. Рудницького дисертантка інколи суперечить сама собі. Так, розповідаючи про створений у 1927 р. у Харкові Український науково-дослідний інститут географії та картографії, вона наголошує, що С. Рудницький розробив методологію всього комплексу проблем української картографії, а також працюючи над термінологічним апаратом, переважно подавав терміни з демографії та етнографії, географії поселень і розселення, політичної географії, тільки згадуючи такі наукові напрямки, як історична географія, економічна географія, антропогеографія (див.: с.32-33). Але ж саме цього року у «Записках історично-філологічного відділу ВУАН» С. Рудницький опублікував програмну статтю «Про становище історичної географії в системі сучасного землезнання». У той же час про дану статтю, з аналізом її положень говориться на сторінках 142-143 дисертації в контексті становища української географії на початку ХХ ст.

4) Незважаючи на певний компліментарний характер у згадках про «першість» в історико-географічних дослідженнях, яку В. Антонович віддавав М. Максимовичу, а О. Маркевич – Ф. Бруну, можливо у дисертації слід було б акцентувати увагу на цій стороні науково-педагогічної діяльності

М. Максимовича і Ф. Бруна.

5) Загальну і поширену проблему, з якою часто доводиться стикатися молодим дослідникам, що вивчають XIX – початок XX ст., становить ідентифікація осіб науковців. Зокрема, це обумовлено з частим ігноруванням імен в різноманітних виданнях, або ж з тогочасною традицією транслітерації імен та прізвищ іноземців російською. Так, згадуючи цілу низку викладачів Харківського університету початку XIX ст. (Рейниш, Рейт, Дегуров, Адамович, Філомафітський та Гонорський), дисертантка навіть зазначає: «визначити імена вище перерахованих викладачів не вдалось через відсутність доступної інформації про них» (с. 56-57). У працях з історії Харківського університету все ж можна знайти інформацію про те, як звали згаданих викладачів. Проте, якщо з останніми трьома все більш-менш ясно (Дем'ян Адамович, Євграф Філомафітський та Разумник Гонорський), то якщо німця Рейніша на російський манер звали по імені й по батькові Антоном Григоровичем, то француз Антуан Дюгур (Antoine Jeudy-Dugour), який перебував на російській службі з 1806 р., був відомий як Антон Антонович Дю Гур, Дюгур, Де Гурофф, Дегуров. Так, його промова на урочистому зібранні Харківського університету в 1808 р. була підписана прізвищем Дюгур, а промова в 1812 р. – Дегурофф.

Подібне ж зауваження стосується професора Чернівецького університету Володимира Мильковича. Під цим прізвищем він згадується в дисертації на с. 173 і 178, а під прізвищем Милькович – на с. 138-140. В українській історіографії вживаються обидва варіанти прізвища, у той час як німецькою, якою він написав більшість своїх праць, учений підписувався як Wladimir Milkowicz.

**Опонент:** *Середа О. Г.*, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського». Зауваження та рекомендації:

1. Звертаючи увагу на розвиток історичної географії та посилаючись на дослідження В. Яцунського, Ви вказуєте, що особливістю другої половини XIX – початку XX ст. було звернення до регіональних досліджень. Це відбилось в роботах науковців як Західної Європи, так і Російської імперії (с. 24.). Чи можете вказати конкретні приклади таких досліджень в Європі і яких саме аспектів вони стосувались?

2. У розділі 3, дисертантка згадує про вивчення Північно-Західного Причорномор'я, проте в той самий час бракує інформації про дослідження цього регіону у період входження його до складу Османської імперії. Чи можете Ви назвати приклади таких досліджень і чи взагалі були такі дослідження щодо пізнього середньовіччя?

3. Позитивним є звернення В. С. Івасюк до досліджень османського періоду, тим більше, що саме зараз ця тема постійно підіймається науковцями. Як добре всім відомо, що частина південноукраїнських земель спочатку входила до складу Османської імперії, у подальшому була анексована Російською імперією, що призвело до кардинальних змін у регіоні, у тому числі і мовних. Так звана османська топоніміка була змінена на російську. Чи досліджували Ви цей аспект і наскільки масовими були ці зміни в термінології?

4. У пункті 3 розділу 4 Ви вказуєте на проблему формування українського простору як елементу історико-географічних досліджень вчених Західної України. Досліджуючи це питання, чи можете пояснити, чому історики Наддніпрянської України не так активно займались цим питанням?

5. В. С. Івасюк у своєму дослідженні прослідкувала зв'язок історичної географії і з суспільно-політичним життям, що звичайно є позитивним аспектом (с. 165). Ви і для ілюстрацій наводите картографічний матеріал. В дисертації Ви подаєте діяльність політичних діячів Наддніпрянської України, які були емігрантами (СВУ), які створили карту для турецького читача з висвітленням кордонів майбутньої української держави та популяризували цю тему серед європейського читача. Вони використовували етнічні політичні кордони? І по-друге, як Ви вважаєте, це була безпосередньо думка цих діячів спочатку, чи все ж прослідковується вплив західноукраїнських діячів?

У дискусії взяли участь присутні на захисті:

**Науковий керівник Бачинська О. А.**, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Виступ В. Івасюк оцінений позитивно. Тематика дослідження є актуальною. Відмічено клопітку роботу над опрацюванням джерельної бази та спеціальної літератури.

**Голова ради Гончарук Т. Г.**, доктор історичних наук, професор, професор кафедри історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Відмітив позитивне враження від дисертаційної роботи та захисту В. Івасюк. Схвально підкреслив заповнення здобувачкою прогалин в дискусійних питаннях.

**Опонент Трубочанінов С. В.**, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри історії України історичного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Позитивно оцінив захист В. Івасюк. Звернуто увагу на викладання навчальних курсів в університетах та запропоновано в подальшому присвятити цьому дослідження.

**Гарант ОП Кушнір В. Г.**, доктор історичних наук, професор, декан факультету історії та філософії Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Виступ та захист В. Івасюк оцінений позитивно. Підкреслено актуальність звернення до регіональної тематики та поповнення в цьому напрямку нових наукових розвідок.

Результати голосування:

«За»   5   членів ради

«Проти»   0   членів ради

На підставі результатів голосування спеціалізована вчена рада *присуджує* ІВАСЮК Вікторії Сергіївні *ступінь* доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 Історія та археологія.



Тарас ГОНЧАРУК